

Windelband „utálatos“ determinismusáról, Feuerbach „nyomorúlt“ teoriájáról, az abszolút morál „phariseusi társaságáról“, mely jellemzések talán még sem illenek egy tudományos „philos. rendszernek“ a keretébe. Az ilyen „Kraftausdruckok“ a gyenge positionnak a benyomását teszik az olvasóra. Egy Baader, Günther, Hermes és más ker. kath. philosophusok korántsem éltek ilyen epithetonokkal. De hibái mellett is philos. compendiuma a legjobbak közé számítható, a melyből ellentétes álláspontunk mellett is sokat tanulhatunk. Műve élő bizonyosságul szolgálhat arra nézve, hogy az Aquinói Tamás-féle középkori bölcseletből élő és táplálkozó modern scholastika még ilyen tudós férfúnak az ítéletét is megvesztegeti, mint a milyen Müller az újabb philos. írók között.

Dr. Szlávik Mátvás.

A XIX-ik század alapjai.

Houston Stewart Chamberlain. Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts. I—II. kötet. München (Bruckmann) 1899. 648 lap. Ára 12 márká.

Mint már a műnek címe is igazolja, a tudós szerző visszamenőleg hanyatló századunknak „alapjaival“, nevezetesen azokkal a mozgalmakkal, ideákkal és alakulásaival foglalkozik, a melyeknek a mi századunk eszmevilága egészen természetszerű folyományát képezi. Századunknak ama mintájával foglalkozik közelebbről, mely korántsem ma már a történeté, hanem ideáival maig is századunknak alapját képezi, míg a 2-ik kötet magával a századdal foglalkozik kulturhistoriai alapon az egész vonalon. Kiváló tájékozottságot árul el a magát „tanulatlanak“ nevező szerző a philosophiában, a művészet- és világtörténetben, az anthropologiában, sőt a theologiában, úgy hogy a keresztyénségről, Pál apostolról, Ágostonról, Assisi Ferenczről és Lutherről adott jellemrajza a legszebbek közé tartozik.

Az ókori világnak „örökségét“ a hellén művészetben és philosophiában, a római jogban és Jézus megjelenésében látja, a melyre aztán az a „népkhaosz“ következik, a melynek zavarából szerinte a mai kultur- és vallásellenes materialista irányú zsidóság fejlődött ki. Az antik örökség első méltatlan örökösei a zsidók, a kikről adott jellemrajza sok helyütt találó, de még több helyütt igazságtalan, sőt ellenséges érzületű. „A semiták, de különösen féltestvéreik a zsidók, koldússzegények a valódi vallásban és erkölcsiségben“. Hogy az ilyen állítás „antisemitismust“ jelent „a tudományban“, azt hiszem, nem szorúl bővebb magyarázatra, s nincs is az az abnormis a szellemi és physikai világban, a mit szerzőnek sajátos történetbölcészeti módszere a múlt s a mai zsidóságra ne háritana. Az a világnézet vesztegette meg az ó-szövetségről adott rajzát is, sőt magát Jézust is, és annak szerző szerint is szűzies tisztaságú keresztyénségét elszakítja annak vallásos historiai alapjától, az ó-szövetségi kijelentéstől. A zsidóságnak a nyugati kulturvilágba való

belépése tehát csupa romlás és veszedelem az egész vonalon. Azok individualitásában foglalt s az anyagi érdekekre irányító akkomodálási képessége „betegség az emberiség testén“.

Az antik kultura további örökősei a germánok, a kiknek a világ-történetbe való belépése a XII-ik századdal nem „idegenszerű“, hanem felette kulturképes jelenség. Itt szépen és meggyőzően tárgyalja a reformációnak kulturát felszabadító, s a mai ultramontanizmusnak kulturát pregnáns kifejezését már a reformáció előtt is látja. A germán tyusnak egyik kiváló képviselője Dante és Luther, a germánellenes mozgalomnak mozgóatói ellenben a jezsuiták. S ha a zsidót az akarat féktelensége, úgy a germánt a kedély bensősége jellemzi.

Hogy az „örökösök“ között ki kellett fejlődnie a „küzdelemnek“, azzal a tudós szerző közelebről a további fejezetekben foglalkozik. Kitért pedig e küzdelem a vallás és az állam terén a maga egész hevedésében. Egészen helyesen úgy találja, hogy Krisztus és az ő keresztýénsége alap- és szegletköve, forrása, eredete és ereje, de hozzáteszi, hogy a mostani ker. egyházfelekezeteknek egész szerkezete kívül esik Krisztus örök személyiségén. A zsidóság és a pogánýság rontotta meg azt az egész vonalon. „Az újszövetség reánk nézve máig is 7 pecsétetes könyvnek bizonyít, s annak evangelicumaiban a jövendő evangelicumok csirái rejlenek“. A dogma a pogánýság és a zsidóság műve egyaránt. S ép úgy küzd e két elem a keresztýénséggel szemben az állami élet terén is.

Műve 3-ik füzetében az új világ keletkezésével fog foglalkozni. Ez az időszak 1200—1800-ig terjed, míg a XX-ik században az egész kulturvilág regenerálásának kell bekövetkeznie. Szerző történetbölesészeti módszere abban kulminál, hogy a germánok (a szónak legtágabb értelmében véve a zsidósággal szemben) az új kultura megteremtői. Egy történetileg áttekintő szakaszban bemutatja azt a fölfedezéseken (Polo Marcotól Galvani-ig), a tudományon (Bacon Rogertől Lavoisierig), az iparon (a papíros használatától Watt gőzgépéig), a gazdaságon (a lombardvárosok szövetségétől Owen Róbertig), a politikán és az egyházon (a kötelező gyónástól a francia forradalomig), a világnézetben és valláson (Assisi Ferencztől Kantig) s a művészetben (Giottótól Goetheig). A történetíró, a theologus s a philosophus vetekednek itt az egyes korszakalkotó egyének és eszmék felfogásában és megítélésében, és nem egy helyütt rendkívül élesen és finoman ítéli meg a helyzetet és az embereket. A valódi germán lélek a politikában, a tudományban, a vallásban és a művészet terén, ez a szerzőnek ideálja, s ennek szolgálatában áll az ő műve. Ellensége Róma és a jezsuitizmus a vallási, politikai, s a zsidóság az anyagi és gazdasági téren,

Művében, melyet szerző *Wiesner* bécsi rektornak ajánl, óriási tudományos tananyag van összehordva. Ritka virtuozitással tudott elmélyedni

hanyatló századunk múlt alapemlékeibe. Nincs a kulturának az az ága s a históriának az az adata, a melyet szerző fel ne használt volna. Óriási tudása imponál, irányának szépsége kedves olvasmányyá teszik szerző művét. Sok ilyen „tanulatlan dilletánst“ kívánunk a mi tudományunknak! Conceptióiban igen merész, ítéleteiben elfogúlt. Hypothetikus alapok azok, a melyekre a XIX-ik századról szóló világnézetét alapítja. P. o. midőn azt mondja, hogy nem az eszmék, hanem az anyagi vívmányok a mi korunknak jellemző sajátosságai, s valóságos vivisekciót végez hanyatló századunkon. De így is rendkívül tanulságos és érdekes. S bár kritikával kell kísérnünk minden sorát, kritikával fogadnunk minden adatát és ítéletét, a műből sokat tanulhatunk. Az is bámulatos, hogy a szerző a szakirodalom terén is teljes tájékozottságot árul el, s az újabb theológiában éppannyira otthonos, mint a modern philosophiában.

Kíváncsian várjuk a további kötetek megjelenését. Herder „philos. eszméi“ óta nem jelent meg az irodalomban oly mélyen járó mű, a melyben oly sok termékeny gondolat és annyi sok új meg új szempont foglaltatnék, mint épen Chamberlin művében. Fölhívom reá minden egyoldalúsága mellett is az illetékes szakkörök szíves figyelmét és érdeklődését.

Dr. Szlávik Mátvás.

A sárospataki ev. ref. főiskola 1621-iki törvényei.

Budapest, 1899. 78 l. Ára 75 kr. Kiadta a magyar tud. akadémia: Értekezések a történeti tudományok köréből VIII. köt. 3. szám. És

A debreczeni ev. ref. főiskola XVII. és XVIII. századi törvényei.

Budapest, 1899. 177 l. Kiadta a magyar tud. akadémia. Ára 1 frt 50 kr. Irta: *Békefi Remig.*

E két cím már magában felhívja figyelmünket. Két nagy főiskolánk, a hazai közoktatásnak annyi vész és vihar után máig is nevezetes két nagy tűzhelye, a két ev. ref. egyházkerületnek pedig oly régóta gonddal áptolt veteményes kertje régi emlékeit idézi fel a szerző munkáiban, melyekben a magyar közoktatás XVII. és XVIII. századainak történetéhez megbecsülhetetlen adatokat bocsátott közzé.

De nem csupán a latin szövegű törvényeket adja Békefi, hanem az anyagot feldolgozva munkáját kiegészíti, teljessé teszi s így az olvasó tudományos czélra és szórakozásból is egyaránt haszonnal és élvezettel forgathatja. Nem száraz törvény-rendelkezést közöl a nevezett két mű, hanem belevezet a régi kálvánista diákélet rejtelseibe s egyszerűen, őszintén és természetesen tükrözi vissza annak egyes mozzanatait. A törvények részletes, a diákélet mindennapi aprólékos ügyeit is szabályozó rendeleteit olvasva, szinte velök együtt él az ember a collegium falai között. Velök van reggeli ájtatoskodásaikban, velök az előadás termeiben, egyéb napi foglalatoskodásaikban, szórakozásaikban, esteli imájokon stb. Látjuk

őket, midőn párosával, „nyugodt lépésekben és komoly arczeval“ templomba mennek; a mikor temetésre vonódnak ki. A rendet és fegyelmet mindenütt kiszabott büntetések őrzik. A törvények részletes rendelkezése belepillantást enged az egész „coetus“ gondolat- és érzelem-világába is. A mi II. Endre korának megismeréséhez az arany-bulla, az a reformatiót követő korszak közoktatásügyének ismeretéhez a sárospataki és debreczeni ev. ref. főiskola törvényeinek olvasása. — Hiszen a reformatio után következő időszakban oly fontos szerep jut a protestáns iskoláknak, főként a főiskoláknak, hogy azt a korszakot, miként az irodalom-történetben, úgy a nevelés-oktatás történetében is, méltán nevezzük a protestantismus korszakának.

Alig vert gyökeret hazánkban a reformatio, az Ágostonosok középkori iskolája helyett már 1530—31. körül megnyílik a sárospataki ev. reformátusok iskolája. 1539. nov. 17-én már okirattal bizonyítható fennállása. Kilencz évtizeddel keletkezése után, I. Rákóczi Györgynek, Sárospatak urának befolyása az iskola anyagi és szellemi felvirágozását eszközölte. Az ekkor újonnan alkotott törvények tehát az iskola történetében új korszakot is nyitnak meg.

Az 1621-iki törvényeknek két kézírata maradt fenn. Az egyik jelenleg a sárospataki ev. ref. főiskola könyvtárában, a másik pedig a marosvásárhelyi collegium könyvtárában őriztetik. Ez utóbbi eleddig figyelmen kívül maradt, pedig ez a törvény eredeti példánya, mint azt Békefi kimutatja. A sárospataki iskola anyakönyve elején olvasható a törvénynek ez az eredeti szövege, a mely anyakönyvbe a tanulók sajátkezűleg írták be annak idején neveiket. Az anyakönyv Marosvásárhelyre azon az úton került, melyen az otthonától megfosztott iskola 1671-ben Gyulafehérvárra, később 1716-ban tovább Marosvásárhelyre bujdosott. Ezen harmadik, távoli hazájokba vitték el magokkal a bujdosók féltett kincsöket: iskolájok anyakönyvét s a benne megörökített 1621-iki törvényüket. Ezt az eredeti szöveget használta fel Békefi munkája kiadásánál és a feldolgozásban, egybevetve azt a sárospataki másolattal.

A törvény kézíratainak ismertetése után részint annak szövege alapján, részint a wittenbergi egyetem 1586-iki törvényének a marosvásárhelyi ev. ref. collegium könyvtárában lévő egyetlen példánya alapján megállapítja szerző az 1621-iki törvény forrásait is. És itt arra az eredményre jut, hogy „a sárospataki régibb — XVI. századi — törvények forrása a wittenbergi egyetem törvényei voltak. Az 1621-iki törvényekhez azonban — a wittenbergi és sárospataki törvényeken kívül — különösen felhasználták még az Alsó-Palatinus iskolai törvényeket is“.

Miután így a munka első fejezete elején tájékoztat bennünket a törvény kézíratairól s kimutatja annak forrásait, a következő részekben megfelel az 1621-iki törvények alapján arra, hogy kik, hogyan és mit

tanítottak a sárospataki iskolában? Megmondja, hogy mily irányelveket követtek a nevelésben és oktatásban? minő volt a tanulók helyzete s miféle tisztségeket viseltek a tanulók? Tájékoztat arra nézve is, kiknek felügyelete, főhatósága alatt állott a sárospataki iskola? Ezeknek részletezésében érdekes képe tárul előnkbe az iskolának. Mint egy nagy család, úgy él együtt az egész „coetus“. A vallás-erkölcsi élet ápolása legfőbb gondja a vezetőknek. Ennek a célnak megfelelőleg „a sárospataki iskola 1621-iki törvénykönyve vallás-erkölcsi alapokon nyugszik. A törvényhozók vallásos s mély hitű emberekként jelennek meg . . . Istennek olyan iskola tetszik, mely az egyházban és államban szükséges vallás-erkölcsi és szabad művészeti ismereteket buzgón előadja, híven megőrzi és terjeszti; s hogy a tanárok és tanulók munkáját az Isten segíti s az iskola egész testületét (coetus) Ő tartja fenn“. Hogy aztán céljokat annál inkább elérhessék, a tanítás tárgyait is a szerint választották meg. Tanítják a *latin*, *görög* nyelvtant; a *zsidó* nyelvből is annyit, a mennyi a szentírás ó-szövetségi részének eredeti olvasásához szükséges. Tantárgyaik továbbá a *poetica*, *szónoklattan*, *logica*, *görög és latin remekírók*. Ezekben adják kezébe az ifjúságnak a *theologia és józan bölcsészet* forrásait.

Eszményi magas céljuk elérésében nagy gond és felelősség nyugszik a vezetők vállain. Ennek könnyítésére az idősebb és kiválóbb tanulók közül mintegy segédekül szolgálnak a *collaborator*, *paedagogus*, *kántor*, kik egyrészt a rend és fegyelem ellenőrzésében, másrészt a tanításban s a vallásos énekek begyakorlásában működnek közre.

Ha valakiről kiderül a *visitatio* alkalmával, hogy a kátében és bibliai ismeretekben nem halad előre, első ízben komolyan figyelmeztetik, második esetben pedig már a körülményekhez képest szigorúan büntetik. Vallásosság és erkölcsös élet a sárospataki iskola polgárainál az első és fő követelmény, mert „csúnya dolog, ha valakinek van tudománya, de nincs erkölése“.

Épen ezért nem tűri meg a törvény a jött-ment, kóbor tanulót az iskola falai között. Kiterjeszti figyelmét a tanulók ruházatára, játékaire stb. „Erős tilalom alatt áll a kártyázás, koczkozás és más nyerészkedő játék“. A belső tisztaság, rend fentartása is törvények által van szabályozva.

Az iskola anyagi ügyeinek gondozására és a fegyelem fentartására — Trotzendorf Bálint eszméi szerint — magát az ifjúságot is bevonta az 1621-iki törvény, hogy annál inkább érdeklődjenek az iskola ügyei iránt jogaik révén is. Így az említettekén kívül egész sorát látjuk a tanulók köréből vett iskolai tisztségeknek. Ilyenek voltak a *senior*, *praebitor*, *oeconomus*, *corycaeus*, *custos*, *fűtő* és *kapus*. „A *primarius*, a *mendicans* és a *könyvtárnok* nevében is egy-egy taulóra ismerünk“.

Ezeknek a tisztségeknek ismertetésével s az iskolai főhatóság jogainak meghatározásával végzi Békefi a sárospataki ev. ref. iskola

1621-iki törvényei című munkájának első fejezetét; míg a mű második részében magát a törvény eredeti latin nyelvű szövegét közli, a mű legvégén pedig függelékben adja a tisztségek viselőinek esküformáit, a könyvtáros kötelességeit s a könyvtár kezelésére vonatkozó szabályokat.

*

A XVI. század közepén (1551.) a sárospataki iskola nyomán egy más nevezetes középpontja alakul a protestáns hitbuzgóságnak: a ferenczesek középkori iskolája helyén megnyílik a debreczeni ev. ref. iskola. A mai napig oly hatalmas erővel rendelkező legmagyarabb kálvinista metropolis szintén a wittembergi egyetem mintája szerint szervezkedik s ezen épül fel; míg a megváltozott idők újtást nem követelnek. A megváltozott viszonyok hozzák létre az iskola 1657. évi törvényeit. Magok e törvények alkotásai megnevezik a forrást, melyből merítettek. Így világos előttünk, hogy azt a wittembergi egyetem 1571-iki, a régi debreczeni és a sárospataki törvényekből alkották meg. A wittembergi egyetem hatása közös mindkét főiskolánkra: úgy a sárospatakira, mint a debreczenire s bár 1592 óta tanuló ifjaink nem látogatják Wittemberget, az 1657. debreczeni iskolai törvények megalkotásánál mintául szolgál az. De e mellett már nem csekély a hatás, melyet a sárospataki 1621-iki törvény Debreczen főiskolájára s ennek révén hazai közoktatásunkra gyakorol. Békefi a két törvényt (a sárospataki 1621-ikit és a debreczeni 1657-ikit) egybevetve kimutatja a helyeket, a hol a debreczeni nagyrészt szóról-szóra átveszi a sárospatakinak szövegét.

Az 1656 után következett idő a magyarországi protestánsok egyháztörténetének szomorú, megpróbáltatásokkal terhelt korszaka megváltoztatta a viszonyokat s a békés időkre szánt 1657-iki törvények elégteleneknek bizonyultak. Egyháziak és világiak egyenlő buzgalommal látnak hozzá tehát 1704-ben a törvény újjáalkotásához.

A XVIII. század második felében újból érzik a törvény változtatásának szükségét, de az erre alkalmas idő csak a protestánsok szabad vallásgyakorlatát biztosított 1791-iki törvény megalkotása után érkezett el. „Ily kedvező körülmények között ül össze 1792. ápr. 28 án a tiszántúli egyházkerületi gyűlés s nagy gonddal hozzálát a múlt idők bajainak orvoslásához“. Így alkotják meg az iskola 1792-iki törvényeit, melyeket Békefi munkájának II. részében, az utolsó, 4. fejezetben mutat be.

Az említett törvények s az 1705—1788-ig kiadott törvények és rendeletek alapján (melyek mindenikének szövegét kritikai kiadásban bocsátja közre műve II. részében) adja a szerző a debreczeni főiskola XVII. és XVIII. századi szervezetét tudományos feldolgozásban.

A részletes tárgyalás folyamán az említett kölesönhatásnak megfelelőleg nagyrészt ugyanazokkal a rendelkezésekkel, külső és belső berendezéssel találkozunk, mint a sárospataki iskola 1621-iki törvényismertetésénél láttuk, de az apró részletekben sok helyt kisebb eltérés-

sel, új dolgokkal is találkozunk. Békefi nemcsak az egyező, hanem az eltérő vonásokat is feltünteti munkájában. Eltérés van sok helyt a sárospataki törvényektől a büntetések kiszabásában, a mi különben a változó idők szerint újjáalkotott debreczeni törvények szövegében is helyenként változik.

A gyakrabban előforduló büntetések esekély különbséggel itt is, ott is a következők: figyelmeztetés, intés, dorgálás, nyilvános megrovás, ünnepélyes bocsánat kérés, közös étkezésből kizárás, sentenciák és zoltár-részletek betanulása, kártérítés, pénzbüntetés, becukás, megbotozás, hivatalvesztés, élelem megvonása, tanítványoktól való megfosztás, elbocsátás, kicsapás.

Új elnevezéssel találkozunk főként a debreczeni tanulók tisztségeinek, hivatalainak elősorolásánál. Ilyen új és érdekes hivatal volt pl. az *exploratoré*, a ki reggel és este a városi vendégeskedéseket tudakolta ki, hogy az énekes tanulókat oda vezesse. A XVIII. századi törvényekben még ilyen új hivatalnevekkel is találkozunk: *dispensor*, *provisor*; mindkettő az iskola anyagi ügyeinek vezetője. Új hivatal volt az *apparatoré* is, ki az előadás megkezdésére hívta föl a tanár figyelmét. A *culinarum inspector* pedig a konyhában ügyelt föl.

Ilyen érdekes elemekből van összeállítva Békefi két munkája, mely feltüntetett kettős oldalánál fogva — hogy t. i. a szöveg kritikai kiadása mellett, annak tudományos feldolgozását is adja — élvezhető és hasznos olvasmányt nyújt történetírónak és történet-kedvelőnek egyaránt.

A m. tud. akadémia pedig kiadásával a „Magyarországi tanulók külföldön“ kötetéhez mintegy kiegészítésül a kálvinisia iskolák két legnevezetesebbikének sok érdekes, már-már veszendőbe menő emlékét mentette meg az enyészettől.

Szűdeczky Béla.

KÜLÖNFÉLÉK.

Szász műkincsek a párisi kiállításon.

Az erdélyi szászok között, főkép a templomokban (tudvalevőleg) sok régi műkincs maradt fenn a régi századokból. A kőfallal kerített templom-erődök (a minő jóformán minden szász faluban van) nemcsak a népnek nyújtottak menedéket az ellenség ellen, de megoltalmazták legfőltettebb vagyonukat s első sorban a templomok kincseit. Ezeknek köszönhetőleg leginkább a szászok, hogy jobban megőrizhették régi műkincseiket, mint pl. a magyarok, vagy a maguk közt várat nem tűrő székelyek. A magyar vár aristokratikus, a szász a legdemokratikusabb intézmény, amaz egy úré, családé, emez a községé, a nép összességéé volt. A mi hegyen épült vár van köztük, az is „Bauernburg“ (paraszt-